

प्रधानमंत्री फसल विमा योजनेचे महाराष्ट्रातील योगदाना अभ्यास

पुजा तुकाराम गोसावी

संशोधक विद्यार्थी

पीव्हीपी कॉलेज, प्रवरानगर, लोणी, ता: राहाता, जिल्हा: अहिल्यानगर

Corresponding Author: पुजा तुकाराम गोसावी

DOI - 10.5281/zenodo.14885695

गोषवारा:

जन्मजात जैविक अनिश्चिततेमुळे आर्थिक क्रियाकलाप म्हणून शेतीमध्ये जोखीम आणि अनिश्चितता सर्वव्यापी आहे. भारतासारख्या विकसनशील देशांमध्ये हे अधिक आहे, जिथे शेती प्रामुख्याने पावसावर अवलंबून असते आणि मान्सून अयशस्वी झाल्यामुळे पिकांच्या नुकसानीचा मोठा धोका निर्माण होतो. पीक विमा ही जोखीम कमी करणारी रणनीती आहे परंतु भारतीय शेतीचा विम्यामध्ये प्रवास हा किमतीची आव्हाने, उच्च व्यवहार खर्च आणि सर्व जोखमीच्या ऑपरेशन्ससाठी अपर्याप्त कव्हेरजेने भरलेला आहे. अनेक पीक विमा योजनांमधून मिळालेले धडे, तसेच पीक नुकसानीचे प्रमाण मोजण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करण्याच्या शक्यतेने प्रधानमंत्री फसल विमा योजना (PMFBY) सुरू करण्याची पार्श्वभूमी तयार केली.

कीवर्ड्स: प्रधानमंत्री फसल विमा योजना (PMFBY), पिकविमा, कवरेज

प्रस्तावना:

जन्मजात जैविक अनिश्चिततेमुळे आर्थिक क्रियाकलाप म्हणून शेतीमध्ये जोखीम आणि अनिश्चितता सर्वव्यापी आहे. भारतासारख्या विकसनशील देशांमध्ये हे अधिक आहे, जिथे शेती प्रामुख्याने पावसावर अवलंबून आहे आणि सिंचन सुविधा खूप मर्यादित आहेत. एकीकडे, मान्सूनची अनिश्चितता शेतकऱ्यांसाठी पीक-नास होण्याचा मोठा धोका निर्माण करते. दुसरीकडे, चांगल्या हंगामाचा अर्थ पुरवठ्यात वाढ होऊ शकते ज्यामुळे शेतकऱ्यांच्या किमतीत घसरण होते. अशाप्रकारे, शेतकरी पिकांच्या पेरणीपासून उत्पादनाच्या मार्केटिंगपर्यंत संपूर्ण जोखीम पत्करतो. किमतीतील अस्थिरतेशी संबंधित जोखीम सरकारच्या खरेदी धोरणाद्वारे आणि विशेषतः किमान आधारभूत किंमत यंत्रणेद्वारे मोठ्या प्रमाणावर संबोधित करण्यात आली असली तरी, शेतातील जोखमींना सर्वसमावेशक विमा साधनाद्वारे संरक्षित करणे आवश्यक आहे.

विम्यामध्ये भारतीय शेतीचा प्रवास हा किमतीची आव्हाने, उच्च व्यवहार खर्च, सर्व जोखमीच्या ऑपरेशन्ससाठी अपुरे कव्हेरजे इत्यादींनी भरलेला आहे. प्राथमिक समस्या शेतकऱ्यांच्या वास्तविक उत्पन्नाचा अंदाज आणि उंबरठ्यावरील उत्पन्नाचा अंदाज आहे असे दिसते. जे विमा पेमेंट ट्रिगर करण्यासाठी बेंचमार्क म्हणून काम करते. उत्पन्नाचा अंदाज हानीच्या मुल्यांकनात समाविष्ट होतो, जो विमा उद्योगाच्या प्रभावी कार्यासाठी केंद्रस्थानी असतो. पूर्वीच्या योजनांमधून शिकलेले धडे, तसेच पीक नुकसानीचे प्रमाण मोजण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करण्याच्या शक्यतेने जून २०१६ मध्ये प्रधानमंत्री फसल विमा योजना (PMFBY) सुरू करण्याची पार्श्वभूमी तयार केली.

सॅम्पलिंग आणि कार्यपद्धती:

सदर संशोधन हे दुय्यम श्रोतावर आधारित आहे.

या योजनेचा प्रसार महाराष्ट्रातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये झालेला नाही. सामान्यतः महाराष्ट्रातील अतिवृष्टी कोकण पट्ट्यातील शेतकऱ्यां विम्यापासून दूर आहेत. दुसरीकडे, जालन्यात या योजनेंतर्गत जवळपास 100 टक्के शेतकऱ्यांची नोंदणी झाली आहे. अभ्यासासाठी सॅम्पलिंग डिझाइनमध्ये या अंतर्निहित फरकांना जबाबदार धरावे लागले. महाराष्ट्रातील जिल्ह्यांचे GCA कडे विमा उतरवलेल्या क्षेत्राचे उच्च, मध्यम आणि कमी प्रमाण असलेल्या तीन क्लस्टरमध्ये वर्गीकरण करून नमुने काढण्यात आले. प्रत्येक क्लस्टरमधून, एक जिल्हा मूल्यांकनासाठी निवडण्यात आला. अशातच जालना जिल्हा उच्च विमा उतरवलेले क्षेत्र आणि अमरावती आणि पुणे हे मध्यम आणि कमी विमा क्षेत्रापासून GCA क्लस्टरपर्यंतचे जिल्हे म्हणून निवडले आहेत.

अभ्यासाची उद्दिष्टे:

1. राज्यस्तरीय अंमलबजावणी करणाऱ्या एजन्सी, वित्तीय संस्था आणि विमा कंपन्यांद्वारे योजनेच्या अंमलबजावणीचे निरीक्षण करणे.
2. अधिसूचित पिकांच्या उत्पन्नात कमतरता असताना विमा प्रदान केला जात असल्याने, संबंधित भागधारकांपर्यंत माहितीचा प्रवाह आणि दावे निकाली काढले आहेत; त्याचा वेग पाहणे हा अभ्यासाचा उद्देश आहे.
3. ही योजना शेतकऱ्यांच्या हितासाठी राबविण्यात येत असल्याने त्यांच्यासमोरील अडचणी आणि त्यांनी आणि इतर भागधारकांद्वारे उघड केलेल्या योजनेशी संबंधित इतर कोणत्याही समस्यांचे निरीक्षण करणे.
4. धोरणात्मक उपाययोजना सुचविणे.

प्रधानमंत्री पीक विमा योजना (PMFBY): संक्षिप्त आढावा:

प्रधानमंत्री पीक विमा योजना (PMFBY) ही जगातील सर्वात मोठ्या पीक विमा योजनांपैकी एक असून भारतीय शेतकऱ्यांना उत्पादनाशी संबंधित जोखमीपासून संरक्षण प्रदान करण्यासाठी सुरू करण्यात आली आहे. ही योजना २०१६ च्या सुरुवातीस सुरू करण्यात आली असून, तिचे मुख्य वैशिष्ट्य म्हणजे शेतकऱ्यांसाठी अत्यंत सवलतीच्या आणि परवडणाऱ्या प्रीमियम दरांची व्यवस्था.

या योजनेंतर्गत खरीप हंगामात शेतकऱ्यांना जास्तीत जास्त २% तर रब्बी हंगामात १.५% प्रीमियम भरावा लागतो (अन्नधान्य आणि तेलबिया पिकांसाठी), तर वार्षिक व्यापारी पिकांसाठी जास्तीत जास्त ५% प्रीमियम आकारला जातो. विमा कंपनीद्वारे निश्चित केलेल्या वास्तविक प्रीमियम आणि शेतकऱ्यांकडून घेतल्या जाणाऱ्या प्रीमियम यातील तफावत केंद्र व राज्य सरकार समान प्रमाणात भरतात.

PMFBY ने यापूर्वी अस्तित्वात असलेल्या राष्ट्रीय कृषी विमा योजना (NAIS) आणि सुधारित राष्ट्रीय कृषी विमा योजना (MNAIS) यांची जागा घेतली आहे. हंगामी पीक कर्ज घेतलेल्या (कर्जदार) शेतकऱ्यांना ही विमा योजना अनिवार्यपणे लागू होते, तर इतर शेतकरी समान दराने विमा स्वेच्छेने घेऊ शकतात.

ही योजना शेतकऱ्यांना हवामानाशी संबंधित जोखीम, कीटकांमुळे होणारे नुकसान, काढणीनंतरचे नुकसान इत्यादींवर संरक्षण देते. योजनेची अंमलबजावणी 'क्षेत्र दृष्टिकोन' (Area Approach) या तत्वावर होते, जिथे विमा युनिट सहसा गावपातळीवर निश्चित केली जाते.

२०१७-१८ मध्ये, खरीप व रब्बी दोन्ही हंगामांसाठी सुमारे ५ कोटी शेतकऱ्यांनी या योजनेत सहभाग नोंदवला, जो २०१५ मधील (पूर्वीच्या विमा योजनांच्या कालखंडातील) सहभागाच्या तुलनेत जवळपास ४०% अधिक आहे. जागतिक पातळीवर

शेतकरी उत्पादनविषयक जोखमींपासून सुरक्षित राहण्यासाठी विम्याचा मोठ्या प्रमाणावर स्वीकार करतात. म्हणून, भविष्यात या योजनेत मोठ्या संख्येने शेतकरी सहभागी होतील, असा अंदाज आहे.

तथापि, या योजनेच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी खालील महत्त्वाच्या घटकांवर भर दिला जातो:

1. कर्जदार नसलेल्या शेतकऱ्यांचा स्वेच्छेने वाढता सहभाग
2. दाव्यांचे प्रमाण आणि प्रीमियमचे प्रमाण यातील संतुलन
3. विमा कंपन्यांसाठी व्यवहार्य व्यवसाय मॉडेल शेतकरी आणि विमा कंपन्यांसाठी ही योजना आकर्षक ठरवण्यासाठी उत्पन्नाचे अचूक मूल्यमापन आणि भरपाई वेळेत मिळणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. हे व्यवस्थापनाच्या प्रभावीपणावर आणि प्रशासनाच्या पारदर्शकतेवर अवलंबून आहे. योजनेतर्गत उचित

प्रशासकीय यंत्रणा आणि भागधारकांचा सहभाग हेच योजनेच्या यशाचे प्रमुख निर्धारक ठरणार आहेत.

योजनेची मुख्य उद्दिष्टे:

1. नैसर्गिक आपत्ती कीड रोगांचा परिणाम किंवा अधिसूचित कोणतेही पीक अपयशी झाल्यास शेतकऱ्याला विमा कव्हेरेज प्रधान करणे व आर्थिक समर्थन देणे.
2. शेतकऱ्यांचे उत्पन्न स्थिर करणे जेणेकरून ते पिकाच्या नुकसानीच्या परिस्थितीतही त्यांची शेतीची कामे चालू ठेवू शकतील याची खात्री करणे;
3. शेतकऱ्याला नाविन्यपूर्ण आणि आधुनिक कृषी पद्धतींचा अवलंब करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे
4. कृषी क्षेत्राला आर्थिक क्रेडिट प्रदान करण्यासाठी प्रयत्न करणे.

PMFBY चे महाराष्ट्रातील कामकाजाचा आढावा:

टेबल १: जिल्हानिहाय वाटा च्या कर्जदार आणि कर्ज न घेणारा शेतकरी (खरीप 2016)

	कर्जदार शेतकरी (सं.)	गैर-कर्जदार (सं.)	एकूण शेतकरी (संख्या)	कर्जदार शेतकरी (टक्के)	गैर-कर्जदार (टक्के)	एकूण शेतकरी (टक्के)
ठाणे	१७६१७	१५४७	१९१६४	९१.९३	८.०७	१००.००
पालघर	१३८९१	४६३६	१८५२७	७४.९८	२५.०२	१००.००
रायगड	२६८२३	३४५१	३०२७४	८८.६०	११.४०	१००.००
रत्नागिरी	२२२८	८	२२३६	९९.६४	०.३६	१००.००
सिंधुदुर्ग	२०४	८३८	१०४२	१९.५८	८०.४२	१००.००
कोकण दिव	६०७६३	१०४८०	७१२४३	८५.२९	१४.७१	१००.००
नाशिक	६१४५२	२७९१६	८९३६८	६८.७६	३१.२४	१००.००
धुळे	६३७१५	६००४	६९७१९	९१.३९	८.६१	१००.००
नंदुरबार	२७१६०	१२०९९	३९२५९	६९.१८	३०.८२	१००.००
जळगाव	१७७३८६	८१५९	१८५५४५	९५.६०	४.४०	१००.००
नाशिक दिव.	३२९७१३	५४१७८	३८३८९१	८५.८९	१४.११	१००.००
अहमदनगर	१९८९०६	१८६५२१	३८५४२७	५१.६१	४८.३९	१००.००
पुणे	३७९३८	३९८०७	७७७४५	४८.८०	५१.२०	१००.००
सोलापूर	५२६३	१९१७३७	१९७००	२.६७	९७.३३	१००.००
पुणे दि.	२४२१०७	४१८०६५	६६०१७२	३६.६७	६३.३३	१००.००
सातारा	५३२३६	११७६०	६४९९६	८१.९१	१८.०९	१००.००

सांगली	20364	१६२९१५	१८३२७९	11.11	८८.८९	१००.००
कोल्हापूर	८८६९	1411	10280	८६.२७	१३.७३	१००.००
कोल्हापूर दिव.	८२४६९	१७६०८६	२५८५५५	३१.९०	६८.१०	१००.००
औरंगाबाद	२१७१८२	५७०७९८	७८७९८०	२७.५६	७२.४४	१००.००
जालना	२८३४८१	९४१९८०	१२२५४६१	२३.१३	७६.८७	१००.००
बीड	211564	1146902	१३५८४६६	१५.५७	८४.४३	१००.००
औरंगाबाद दिव.	७१२२२७	२६५९६८०	३३७९९०७	२१.१२	७८.८८	१००.००
लातूर	३४८३६	११२६००६	1160842	३.००	९७.००	१००.००
उस्मानाबाद	३७४२५५	७९८०८३	११७२३३८	३१.९२	६८.०८	१००.००
नांदेड	205769	५५५७८५	७६१५५४	२७.०२	७२.९८	१००.००
परभणी	१८५९३१	४६०२२९	६४६१६०	२८.७७	७१.२३	१००.००
हिंगोली	११३१७२	221994	३३५१६६	३३.७७	६६.२३	१००.००
लातूर दिव.	९१३९६३	३१६२०९७	4076060	22.42	७७.५८	१००.००
बुलढाणा	१७६२२८	215383	391611	४५.००	५५.००	१००.००
अमरावती	१५५०७०	१२३०९५	२७८१६५	५५.७५	४४.२५	१००.००
अकोला	२५३८२६	88802	३४२६२८	७४.०८	२५.९२	१००.००
वाशिम	216070	७५८५६	291926	७४.०२	२५.९८	१००.००
यवतमाळ	२२६३०६	१७१५९२	३९७८९८	५६.८८	४३.१२	१००.००
अमरावती दिव.	1027500	६७४७२८	१७०२२२८	६०.३६	३९.६४	१००.००
वर्धा	८६६५८	६५२३	९३१८१	९३.००	७.००	१००.००
नागपूर	६४२२८	५९०२	70130	९१.५८	८.४२	१००.००
भंडारा	७४६४६	139	७४७८५	९९.८१	०.१९	१००.००
गोंदिया	३९१३१	134	३९२६५	९९.६६	0.34	१००.००
चंद्रपूर	९४७०५	1048	९५७५३	९८.९१	१.०९	१००.००
गडचिरोली	22573	८३९	२३४१२	९६.४२	३.५८	१००.००
नागपूर दिव.	३८१९४१	१४५८५	३९६५२६	९६.३२	३.६८	१००.००
महाराष्ट्र	3750683	७१६९८९९	१०९२०५८२	३४.३५	६५.६५	१००.००

स्रोत: शेती आयुक्तालय पुणे

आयुक्तालय पुणे यांच्या कार्यालयातून प्राप्त दुय्यम डेटाच्या मदतीने महाराष्ट्रातील योजनेचे कार्य समजून घेण्याचा प्रयत्न केला .

तक्ता.क्र. 1 च्या कर्जदार आणि कर्ज न घेणारा शेतकरी विमा उतरवला अंतर्गत PMFBY:

तक्ता .1 मध्ये, PMFBY अंतर्गत विमा उतरवलेल्या कर्जदार आणि बिगर कर्जदार शेतकऱ्यांची संख्या खरीप 2016 साठी दर्शविली आहे. हे लक्षात येते की महाराष्ट्रातील एकूण किती शेतकरी सहभागी झाले होते.३४.३५ टक्के कर्जदार आणि 65.65 टक्के

बिगर कर्जदार शेतकरी होते. कर्जदार शेतकऱ्यांसाठी ही योजना अनिवार्य असल्याने, एकूण विमाधारक शेतकऱ्यांमध्ये त्यांचा वाटा जास्त असावा अशी अपेक्षा केली जाऊ शकते. तथापि, महाराष्ट्रात, एक वेगळे चित्र समोर येते कारण शेतकरी कर्जमाफीची घोषणा करण्याच्या अपेक्षेने त्यांच्या पतसंस्थेत थकबाकीदार बनले आणि म्हणून खरीप 2016 मध्ये नवीन कर्ज घेण्यास पात्र नव्हते. म्हणून त्यांनी या योजनेत स्वतःची नोंदणी बिगर कर्जदार शेतकरी म्हणून केली.

टेबल 2: जिल्हानिहाय विमा उतरवला क्षेत्रफळ (हेक्टर) टक्केवारी च्या एकूण खरीप (2016) क्षेत्रफळ

जिल्हा	विमा उतरवला खरीप क्षेत्रफळ (हे.)	एकूण खरीप क्षेत्र	विमा उतरवला क्षेत्रफळ % (खरीप क्षेत्रफळ)
ठाणे	१५८२८.२६	५८८०३	२६.९२
पालघर	१५७४९.८८	१०४१०२	१५.१३
रायगड	२२१६४.१८	119847	१८.४९
रत्नागिरी	1192.02	८३१२५.४१	१.४३
सिंधुदुर्ग	290.77	६४९९३	०.४५
कोकण डी.एन.	५५२२५.११	४३०८७०.४	१२.८२
नाशिक	५०६०६.२१	६७३४०९	७.५१
धुळे	७५७०१.१६	४४५९१६.९	१६.९८
नंदुरबार	३८७८७.८५	२७६०२०.३	१४.०५
जळगाव	२४७१२३.९१	757548	३२.६२
नाशिक डी.एन.	४१२२१९.१३	२१५२८९४	१९.१५
अहमदनगर	३३४९८५.४	६६८१४१	५०.१४
पुणे	६६५७१.५८	३०८६२१	२१.५७
सोलापूर	१४०६७३.६२	३७३३३९.८	३७.६८
पुणे डी.एन.	५४२२३०.६०	1350102	४०.१६
सातारा	४४७१८.८९	३६८६२९	१२.१३
सांगली	101931.02	401658	२५.३८
कोल्हापूर	५४२०.२९	३७४९३१	१.४५
कोल्हापूर दि.	152070.20	११४५२१८	१३.२८
औरंगाबाद	३७५३८४.५१	७३७४२७	५०.९०
जालना	५५७६३४.९४	611440	91.20
बीड	५०७२९६.८	810977	६२.५५
औरंगाबाद डी.एन.	१४४०३१६.२५	२१५९८४४	६६.६९
लातूर	५४२९४७.९	६२६८१३	८६.६२
उस्मानाबाद	४६१४७४.४५	५२१२४९	८८.५३
नांदेड	३८३४२२.७०	783751	४८.९२
परभणी	४२०६९३.३६	५३६८३१	७८.३७
हिंगोली	१८५४१३.२७	३६६६१७	५०.५७
लातूर डी.एन.	१९९३९५१.६८	२८३५२६१	70.33
बुलढाणा	३२१२५१.५९	७३४५३५	४३.७४
अमरावती	२६३२९१.६९	७०७८३०	३७.२०
अकोला	२६७९४६.८५	४४५२६५	६०.१८
वाशिम	230611.04	४००५५६.१	५७.५७
यवतमाळ	३६१५६९.७०	९११४९३	३९.६७
अमरावती डी.एन.	१४४४६७०.८७	३१९९६७९	४५.१५
वर्धा	१०३७९५.१४	४१७७७३	२४.८४
नागपूर	८६११५.२६	४७८४४३	१८.००
भंडारा	७५५३१.५२	190078	३९.७४

गोंदिया	३९७३५.२६	१९७३४७	२०.१३
चंद्रपूर	१३२५८३.३४	४४७७८३.३	२९.६१
गडचिरोली	29810.88	206280	१४.४५
नागपूर डी.एन.	४६७५७१.४	1937704	२४.१३
राज्य एकूण	६५०८२५५.२४	१५२१११५७३	४२.७८

स्रोत: शेती आयुक्तालय पुणे

2. PMFBY अतर्गत विमा उतरलेले क्षेत्रफळ:

तक्ता 2 मध्ये PMFBY अंतर्गत जिल्हानिहाय विमा उतरवलेले क्षेत्र सूचित केले आहे. संपूर्ण राज्यासाठी, हे लक्षात येते की खरीप 2016 मध्ये, 42.78 टक्के क्षेत्राचा विमा उतरवण्यात आला होता. मात्र, जिल्हानिहाय चित्र काहीसे वेगळे आहे. कोकण विभागात, केवळ 12.82 टक्के खरीप पीक क्षेत्राचा विमा उतरवला आहे आणि रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग सारख्या जिल्ह्यांमध्ये या योजनेत अक्षरशः सहभाग नाही. या दोन्ही जिल्ह्यांमध्ये पावसाने हमी दिल्याने शेतकऱ्यांना फारसा धोका नसून योजनेचे सदस्यत्व घ्यायचे नाही, असे शेतकऱ्यांना वाटते. संरक्षक सिंचन असलेल्या कोल्हापूर जिल्ह्यात शेतकऱ्यांनी या योजनेत रस दाखवलेला नाही. मराठवाड्याचा भाग असलेल्या आणि मोठ्या प्रमाणात दुष्काळ प्रवण असलेल्या

जिल्ह्यांमध्ये परिस्थिती मात्र वेगळी आहे. उदाहरणार्थ, जालन्यात 91.20 टक्के खरीप क्षेत्राचा विमा उतरवण्यात आला होता, तर लातूर आणि उस्मानाबादमध्ये हाच आकडा 86.62 टक्के आणि 88.53 टक्के होता. अमरावती विभागात खरीप क्षेत्राचा विमा ४५.१५ टक्के होता.

एकंदरीत, हे लक्षात येते की विमा उतरवलेले क्षेत्र हे पावसाळ्याशी संबंधित जोखमीवर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून होते. दुष्काळात शेतकरी ज्या भागात अवकाळी पाऊस आणि अचानक गारपीट यांमुळे त्यांच्या क्षेत्राचा विमा उतरण्याची शक्यता जास्त असते तर ज्या जिल्ह्यांना सामोरे जावे लागत नाही, असे शेतकरी पिक विम्याबद्दल अनिच्छुक दिसतात. अशा प्रकारे या योजनेत राज्यभरातील शेतकऱ्यांचा असमान सहभाग दिसून येतो.

टेबल ३: जिल्हानिहाय एकूण विमा उतरवला क्षेत्रफळ(हेक्टर)टक्केवारी, एकूण क्षेत्रफळ(२०१६-१७)

जिल्हा	एकूण विमा उतरवला क्षेत्रफळ (ख+रबी)	एकूण क्षेत्रफळ (ख+रबी)	टक्के विमा क्षेत्र करण्यासाठी एकूण क्षेत्रफळ
ठाणे	१५८२८.२६	६३४५७	२४.९४
पालघर	१५८८२.३१	१०९९१२	१४.४५
रायगड	२२१६५.२	१३८५२१	16
रत्नागिरी	1192.02	८७७२६.४१	1.36
सिंधुदुर्ग	290.77	६७२९२	0.43
कोकण डी.एन.	५५३५८.५६	४६६९०८.४१	11.86
नाशिक	५३९५३.०४	८७७४९७	६.१५
धुळे	81094.77	५९४५८०.९	१३.६४
नंदुरबार	३९६८३.४३	३६७१३५.२५	१०.८१
जळगाव	२४९५९८.४	१०६२८१२	२३.४८
नाशिक डी.एन.	४२४३२९.६	2902025.15	१४.६२

अहमदनगर	३८२९९६.४	1620870	२३.६३
पुणे	९१९३५.४४	८१३३१४	11.3
सोलापूर	143751.6	१४३०५१३.७५	१०.०५
पुणे डी.एन.	६१८६८३.५	३८६४६९७.७५	१६.०१
सातारा	४५५३९.४५	७९७०९२	५.७१
सांगली	120080	815611	१४.७२
कोल्हापूर	५४२३.७२	४४५५४९	१.२२
कोल्हापूर दि.	१७१०४३.२	2058252	८.३१
औरंगाबाद	३८१२६३.१	1111796	३४.२९
जालना	६२३७४०.६	९८७६७१	६३.१५
बीड	६०५२१०.७	१४२६९०५	४२.४१
औरंगाबाद डी.एन.	१६१०२१४	3526372	४५.६६
लातूर	६५७१४५.४	९९२७९०	६६.१९
उस्मानाबाद	५५४२०९.३	११५३५०६	४८.०५
नांदेड	391166.9	१०४४६७६	३७.४४
परभणी	४२९८७८	१०३१६९२	४१.६७
हिंगोली	190216.6	५४१९७७	35.1
लातूर डी.एन.	२२२२६१६	४७६४६४१	४६.६५
बुलढाणा	३२७०९६.२	९९२८३५	३२.९५
अमरावती	२६८१७९.६	923030	२९.०५
अकोला	281069.2	५५०२६५	५१.०८
वाशिम	२३७४१९.९	५०६३५६	४६.८९
यवतमाळ	३७०१२२.९	1192393	३१.०४
अमरावती डी.एन.	१४८३८८८	४१६४८७९.१	35.63
वर्धा	108319.6	५११५०१	२१.१८
नागपूर	९७३१५.८३	७३१५३६	१३.३
भंडारा	78054.54	243010	३२.१२
गोंदिया	40377.08	225258	१७.९२
चंद्रपूर	१३२८००.९	५४५३४५.३	२४.३५
गडचिरोली	२९८२२.८९	२३३४२१	१२.७८
नागपूर डी.एन.	४८६६९०.८	२४९००७१.३	१९.५५
राज्य एकूण	७०७२८२४	२४२३७८४६.७१	२९.१८

६.२५ टक्के क्षेत्राचा विमा उतरवला आहे. एकूणच, राज्यात एकूण पीक क्षेत्राच्या ६२.७६ टक्के क्षेत्र खरीपाखाली तर ३७.२४ टक्के क्षेत्र रब्बीखाली आहे. रब्बी हंगामात लागवड करणाऱ्या शेतकऱ्यांकडे एकतर संरक्षणात्मक सिंचन असते किंवा ते जमिनीतील

ओलाव्यावर अवलंबून असतात. अशा परिस्थितीमुळे योजनेतील सहभाग कमी होतो.

PMFBY ची अंमलबजावणी:

महाराष्ट्रात PMFBY च्या अंमलबजावणीशी संबंधित काही वैशिष्ट्ये पाहिली जाऊ शकतात. खरीप

2016 साठी विम्याची रक्कम, राज्यासाठी 20262.67 कोटी रुपये होती आणि 2.75 लाख शेतकऱ्यांना सरासरी 6869.17/- रुपयांचा दावा प्राप्त झाला. सर्वाधिक लाभार्थी शेतकरी बीड जिल्ह्यात असून त्यापाठोपाठ उस्मानाबाद आणि लातूरचा क्रमांक लागतो. तथापि, शेतकरी प्रीमियमचे प्रमाण सर्वात जास्त दावा नांदेड (16.60), त्यानंतर उस्मानाबाद (16.39) आणि लातूर (11.29) मध्ये होते. अनेक जिल्ह्यांमध्ये, क्लेम टू फार्मर प्रीमियम रेशो 1 पेक्षा कमी होता. सन 2016-17 मध्ये मोठ्या प्रमाणात अनुकूल मान्सून होता आणि तो प्रामुख्याने मराठवाड्यात होता जिथे सततच्या कमी पावसाने पीक नष्ट केले आणि शेतकऱ्यांना फायदा झाला. पासून द योजना साठी द राज्य म्हणून a संपूर्ण द दावा करण्यासाठी शेतकरी प्रीमियम प्रमाण होते. 3.31 पाच विभागांसह, उदा; कोकण, नाशिक, कोल्हापूर, अमरावती आणि नागपूरचे प्रमाण 1 पेक्षा कमी आहे.

रब्बी 2017 हंगामाच्या संदर्भात, विम्याची रक्कम 1562.81 कोटी आणि 0.34 लाख रुपये होती शेतकरी फायदा झाला. द एकूणच दावा करण्यासाठी शेतकरी प्रीमियम साठी गुणोत्तर द राज्य होते १.६३. क्लेम टू फार्मर प्रीमियम रेशो असल्याने अहमदनगरमधील शेतकऱ्यांना सर्वाधिक फायदा झाल्याचे दिसत आहे १०.२५, अनुसरण केले द्वारे सोलापूर कुठे द आकृती होते ७ आणि नंतर अमरावती कुठे ते 6.15 होते. एकूणच जवळपास सर्व जिल्ह्यांमध्ये क्लेम टू फार्मर प्रीमियम रेशो 1 पेक्षा कमी होता.

PMFBY च्या कामकाजाच्या संदर्भात एकंदरीत चित्र हे उघड करते की शेतकरी खरीप हंगामात या योजनेत मोठ्या प्रमाणात सहभागी झाले असले तरी रब्बी हंगामात ही योजना लोकप्रिय नाही. रब्बी हंगामात लाभ झालेल्या एकूण शेतकऱ्यांपैकी ५२.६८ टक्के शेतकरी होते अहमदनगरमधून 21.66 टक्के होते सोलापूरहून. त्यामुळे तीन चतुर्थांश शेतकरी WHO फायदा झाला पासून फक्त दोन जिल्हे असताना द प्रति

शेतकरी भरलेला सरासरी प्रीमियम होते रु २०७.८८/-, द सरासरी दावा प्राप्त रुपये होते ८६३२.३७/- जे स्पष्टपणे शब्दलेखन योजनेचा फायदेशीर परिणाम बाहेर काढा.

निष्कर्ष:

१. प्रधानमंत्री फसल विमा योजनेची रचना अशी आहे की, ज्यामध्ये कर्जदार शेतकऱ्यांना आपोआप विमा संरक्षण दिले जाते व गरीब व थकबाकीदार शेतकऱ्यांना यामध्ये सहभाग घेता येत नाही या योजनेमध्ये स्वच्छेने नोंदणी करण्यापासून शेतकऱ्यांना दूर ठेवले आहे विम्याच्या विविध फायद्याबद्दल त्यांना माहिती नाही.
२. प्राथमिक आकडेवारीवरून असे दिसून येते की, शेतकरी साधारणपणे पंधरा दिवसांच्या आत नुकसानीची ची माहिती सरकार किंवा अधिकाऱ्यांना देता यावी यासाठी ऑनलाईन नुकसान नोंदविता येणे आवश्यक आहे. त्यासाठी नवीन प्रोग्राम तयार करणे आवश्यक आहे, जेणेकरून सरकारी अधिकारी, बँका किंवा विमा कंपन्यांमध्ये संबंधित अधिकाऱ्यांना नुकसानीच्या घटनेची माहिती देऊ शकतील.
३. श्रो शोल्ड उत्पन्नाची गणना करण्यासाठी तंत्रज्ञानावर आधारित उपाय सादर करण्यासाठी राज्य सरकारने आक्रमक पावले उचलणे आवश्यक आहे. रिमोट सेंसिंग इमेजीरी आणि यूएवी मेजरी गाव पातळीवर उत्पादनाचा अंदाज लावण्यासाठी साधने उपलब्ध करणे आवश्यक आहे.
४. योजनेमध्ये तंत्रज्ञानाचा वापर डिझाईन मध्ये अनिवार्य करण्यात आला आहे, मात्र त्याच्या अंमलबजावणी होताना दिसत नाही त्यामुळे निश्चित आकडेवारी व नुकसानीची नोंद होत

नाही.

५. योजनेच्या लाभार्थ्यांची ऑनलाइन नोंदणी साईट व्यवसायिकरीत्या व्यवस्थापित न केल्यामुळे ही शेतकऱ्यांना अडथळे आले आहेत, त्याचप्रमाणे बँका व इतर अधिकाऱ्यांना डीसीसीबी चे योग्य प्रशिक्षण दिले न गेल्यामुळे नोंदणी योग्यरीत्या होत नाही, त्यासाठी प्रयत्न करण्यात यायला हवेत.

संदर्भ साहित्य:

1. GOM (२०१४), "महाराष्ट्र राज्य अहवाल द्या वर क्रमांक आणि क्षेत्रफळ च्या कार्यरत होल्डिंग्स", कृषी जनगणना 2010-11 (टप्पा-I)
2. नाबार्ड (2005), "शेती विमा मध्ये भारत: समस्या आणि संभावना", प्रासंगिक पेपर-144, आर्थिक विश्लेषण आणि संशोधन विभाग
3. GOI (2015), "कृषी सांख्यिकी एका दृष्टीक्षेपात 2015", कृषी आणि शेतकरी कल्याण मंत्रालय
4. वेबसाइट: <http://agri-insurance.gov.in/pmfby.aspx>